

Biblioteka
INCUS

TIM *press*

Biblioteka

INCUS

Jean Ziegler

Kako sam unuci objasnio kapitalizam

Naslov izvornika

La capitalisme expliqué à ma petite-fille

(en espérant qu'elle en verra la fin)

Copyright © Éditions du Seuil, 2018

© za hrvatsko izdanje:

TIM press d.o.o., Zagreb

Tel.: 01 611 97 13; Faks: 01 611 97 14

E-mail: tim.press@tim-press.hr

www.tim-press.hr

Sva prava pridržana

ISBN 978-953-8075-71-1

JEAN ZIEGLER

Kako sam unuci
objasnio kapitalizam

S francuskoga prevela

Jelena Butković

Zagreb, 2020.

Ovu knjigu posvećujem
svim svojim unucima

*Vi koji živite u boli na zemlji
Trebate vas probuditi svim snagama
Vašeg bića
Poslušnost je najveća
Propast za čovjeka.
Tko ne bi ipak jednom htio
Postati svoj gazda?*

BERTOLT BRECHT, *La Vie de Galilée**

* Brecht, Bertolt, *Život Galilejev*, prema: Pariz, Éditions de l'Arche, 1974. (prev. A. Jacobet i E. Pfrimmer).

I.

– Sinoć me nazvala mama, sva uzrujana: bio si na televiziji i o kapitalizmu raspravljao s nekim čovjekom koji je naoko veoma ljubazan, ali se ni u čemu niste složili. Nisam baš previše razumjela o čemu ste raspravljali, ali doimao si se jako srditim. Zašto?

– Imaš pravo, Zohra, bio sam ljutit. Čovjek koji je sjedio meni nasuprot zove se Peter Brabeck-Letmathe, predsjednik je uprave Nestléa, transkontinentalne prehrambene kompanije, najmoćnije na svijetu. Nestlé je osnovan prije sto pedeset godina u malenoj Švicarskoj i danas je dvadeset sedma najmoćnija kompanija na svijetu.

– Ne vidim u čemu je problem. Nestlé proizvodi dobru čokoladu! A ako je Švicarska u stanju razviti kompanije koje posluju na svim kontinentima, zašto te to ljuti?

– Zato što je Peter Brabeck cijelo vrijeme spominjao teoriju svog prijatelja Rutgera Bregmana, slavnog nizozemskog povjesničara. Dakle protivim se njegovom shvaćanju povijesti i ekonomije. On doslovno kaže: „Tijekom gotovo 99 % svjetske povijesti, 99 % čovječanstva bilo je siromašno, gladno,

prljivo, prestrašeno, zatupljeno, ružno i bolesno. [...] No sve se promijenilo tijekom posljednjih dvjesto godina, [...] nekoliko milijardi nas postalo je bogato, uhranjeno, čisto, sigurno pa čak i uspješno. Čak i oni koje još zovemo 'siromašnima' uživaju u obilju bez presedana u svjetskoj povijesti."

Time Peter Brabeck naglašava kako je kapitalistički poredak najpravedniji organizacijski oblik što ga je svijet tijekom povijesti upoznao, jer čovječanstvu jamči slobodu i dobrobit.

- *Zar to nije točno?*

- Naravno da nije! Točno je upravo suprotno! Način kapitalističke proizvodnje odgovoran je za bezbrojne zločine, svakodnevno umiranje desetak tisuća djece zbog neishranjenosti, gladi i bolesti uzrokovanih glađu, za povratak epidemija koje je medicina već davno iskorijenila, ali i za uništavanje prirodnog okoliša, zagađenja tla, voda i mora, uništavanje šuma...

Trenutačno na našem krhkom planetu živi 7,3 milijarde ljudskih bića. Više od dvije trećine njih, oko 4,8 milijardi, živi na južnoj polutki, a stotine milijuna ljudi žive u nedostojnim uvjetima. Majke su u strahu što će biti sutra jer ne znaju kako prehraniti djecu još jedan dan. Očevi su poniženi, obitelji ih preziru zato što ne uspijevaju naći posao, žrtve su onog što se zove „trajna nezaposlenost“. Djeca rastu u bijedi i tjeskobi, često su žrtve obiteljskog nasilja, djetinjstvo im je uništeno. Za dvije milijarde ljudskih bića

u svijetu – one koje Svjetska banka naziva „krajnje siromašnima“ – sloboda ne postoji. Njihova je jedina briga kako preživjeti.

Posljedice nerazvijenosti su glad, žeđ, epidemije i rat. Od njih svake godine strada više muškaraca, žena i djece nego što ih je stradalo u šest godina masakra Drugoga svjetskog rata. To mnoge od nas navodi na to da kažemo da, što se naroda Trećeg svijeta tiče, traje „Treći svjetski rat“.

– Ako dobro razumijem, Brabeck i ti na suprotnim ste stranama. Uopće se ne slažete oko prednosti i nedostataka kapitalizma.

– Imaš pravo. Prema mojem mišljenju – i svih onih koji dijele moj stav – kapitalizam je na planetu stvorio kanibalski poredak: obilje za neznatnu manjinu i smrtonosnu bijedu za većinu.

Pripadam skupini neprijatelja kapitalizma. Borim se protiv njega.

– Kratko i jasno, treba li dakle ukinuti kapitalizam?

– Draga moja Zohra, odgovor nije jednostavan... Manjini koja živi u zemljama sjeverne polutke ili koja pripada vladajućoj klasi zemalja na južnoj, čudotvorne revolucije – industrijske, znanstvene, tehnološke – koje je proizveo kapitalistički sustav tijekom XIX. i XX. stoljeća donijele su ekonomsko blagostanje koje prije nije postojalo. Zadivljujuća vitalnost i kreativnost obilježja su kapitalističke proizvodnje. Koncentrirajući golema financijska

sredstva, pokrenuvši ljudsku darovitost, igrajući na kartu suparništva i konkurencije, najmoćniji vlasnici kapitala kontroliraju ono što ekonomisti zovu „problematičnim znanjem“, odnosno znanstveno i tehnološko istraživanje na najrazličitijim područjima: elektroničkom, informatičkom, farmaceutskom, medicinskom, energetsom, aeronautičkom, astronomskom, znanosti o materijalima...

Zahvaljujući laboratorijima, odnosno sveučilištima koja ih sponzoriraju, ta istraživanja postižu zadivljujuće rezultate, posebno na području biologije, genetike i fizike. U Novartisovim laboratorijima farmaceutskih kompanija, Hoffmann-La Rocheu ili Syngenti, svakog se mjeseca proizvede nova molekula, novi lijek; na Wall Streetu, gotovo svakog tromjesečja smisle novi financijski instrument. Transkontinentalne kompanije koje proizvode hranu neprestano povećavaju svoju proizvodnju, koriste različito sjeme, proizvode sve isplativije gnojivo, trude se dobiti što više plodova i smišljaju sve djelotvornije pesticide za zaštitu od štetnika; astrofizičari promatraju i druge svjetove osim našeg, koji se okreću oko svojih sunaca i neprestano otkrivaju nove egzoplanete; automobilska industrija svake godine proizvodi sve snažnije i brže automobile; znanstvenici i inženjeri u svemir neprestano šalju sve učinkovitije satelite; tisuće patenata koji štite tisuće izuma u svim područjima ljudskog života pohranjuju se svake godine u Svjetskoj organizaciji za zaštitu intelektualnog vlasništva u Ženevi.

V.

- *Prema tvom mišljenju, kapitalizam je sovjetski sustav. To dakle znači da ti i ja živimo u tom sustavu. Ali nismo nesretni!*

- Ti i ja smo duboko uronjeni u njega. No u tom sustavu posvemašnje nejednakosti, mi smo nesumnjivo među onima koji najmanje pate. Govorili smo o globalizaciji, o globalnoj vladavini onih oligarha koji u rukama drže svjetski financijski kapital...

- *Da, razumjela sam...*

- U redu. Izraz „globalizacija“ može navesti na pogrešno mišljenje. To nije homogen svijet koji su kapitalisti stvorili i kojim vladaju, već svijet koji je nalik na otočje.

- *Što to znači? Švicarska nije otok!*

- To je metafora. Otočje je skup otoka smještenih blizu jedan drugome, koji imaju važne međusobne poveznice. Usporedbe radi, neki sociolozi govore o „ekonomiji otočja“ kako bi objasnili ekonomske i financijske mreže metropola, velikih industrijskih središta na planetu koja međusobno razvijaju moćne odnose

međuvodnosti i nadilaze mozaike pojedinih država. Među tim otočićima blagostanja, čitave zemlje nestaju iz povijesti. One su poput fantomskih brodova. Ti međutim živiš na jednom od najnaprednijih otoka, najmoćnijih u tom otočju, u Zapadnoj Europi. Mi živimo u kapitalističkom sustavu. Društveni oblik koji obilježava život naše zajednice danas je potrošačko društvo.

- Dakako, o tome smo razgovarali na predavanjima. Promidžbene poruke navode nas na to da kupujemo, diktiraju modu, sve to... Dok šecem gradom ili nekim od golemih trgovačkih centara u susjednoj Francuskoj, pitam se tko će pokupovati te tone proizvoda...

- Potrošačko društvo poseban je oblik društva. Kapitalisti su ga ustrojili nakon Drugog svjetskog rata, između 1950. i 1960., u okrilju otočića blagostanja tog otočja. Nakon rata, trebalo je obnoviti ekonomiju mira. Kako bi se kapitalizam održao, kako bi se osigurala akumulacija kapitala i ostvarila dobit koja se neprestano povećava, sve veća, raznolikija, konkurentnija, inovativnija, brža proizvodnja bila je potrebna. Rezultat: svojim stanovnicima potrošačko je društvo osiguralo „obilje“. Njegova božica je proizvod. Potrošači joj prodaju dušu.

Potrošačko je društvo zasnovano na nekoliko jednostavnih načela: njegovi su članovi kupci poticani na kupovinu, potrošnju, bacanje i ponovno kupovanje stvari u što je moguće većim količinama, čak i ako im nisu potrebne. Ti proizvodi imaju kratak vijek trajanja.

Tvoja baka Erica uvijek mi govori kako su, kad je bila mlada, ona i njezine prijateljice trošile pravo bogatstvo na čarape koje su pucale pri najmanjem kačenju. Najlonske čarape koje su se mogle kupiti na poslijeratnom tržištu bile su toliko čvrste da je prodaja propala. Tvorničari su onda promijenili sastav najlona: čarapama su pucale očice. Sirote su žene gotovo svaki tjedan morale kupovati nove.

A pogledaj današnje mobilne telefone. To su krhki predmeti. Svaki novi model ima sve složenije funkcije. Neprestano novi softveri! Tako da svako toliko treba kupiti novi uređaj. Mobiteli su programirani tako da se moraju zamijeniti što je prije moguće.

„Planirano zastarijevanje“ naziv je za ograničen vijek trajanja nekog predmeta kako bi se pospješio ritam njegove zamjene. Neki su proizvođači uistinu nadareni u smišljanju proizvoda kratkog vijeka i zarađivanju na tome. Što bi se dogodilo kad bi naše žarulje trajale dvadeset godina? Proizvođači žarulja vjerojatno bi propali. Očito je da su se, razmišljajući tako, proizvođači uglavnom složili planirati rok trajanja svojih proizvoda. U Francuskoj se, primjerice, svake godine pokvari i ne popravlja 40 milijuna proizvoda. Tisuće tona otpada! Već su se i vlade zabrinule... zbog troška i onečišćenja okoliša uzrokovanog „probavljanjem“ otpada.

- Rekao si da ljudi kupuju stvari koje im uopće ne trebaju. I meni se to događa. Potrošače se dakle potiče na potrošnju iznad njihovih potreba. Jesmo li glupi ili što? Je

li to moć mode? Kad bolje promislim, kod mene je to želja da budem poput svojih prijateljica...

- Ustvari, potrošačko je društvo odgovorno za određivanje tvojih potreba. Potiču se neprestano nove želje, usađuje ih se u mozak potrošača.

Odjevna moda - podrazumijeva se za vas, mlade - mijenja se svake godine. I ti sigurno imaš mnogo prijateljica koje se osjećaju nelagodno ako su u trapezicama, majicama i jaknama koje su izišle iz mode. I ti se, da bi se dobro osjećala, želiš moderno odijevati. A roditelji se moraju nositi sa svim tim! Sredstva koja kapitalisti upotrebljavaju kako bi stvorili te potrebe zovu se „marketing“ i „promidžba“, a to su dvije najštetnije i najgluplje djelatnosti koje su ljudi smislili. Pogledaj u svom gradiću Choulexu: na većini poštanskih sandučića privatnih kuća stoji naljepnica „Bez promidžbenih materijala, molimo!“

- *Točno, naljepnica je i na našem sandučiću.*

- Da, no najzad, to služi jedino pokazivanju opravdanog negodovanja na gomilanje brojnih tiskanih brošura u sandučiću, koje pozivaju na trošenje. Ogllašivači su lukavi. Oni prate potrošača kamo god išao, okružuju ga, gnjave telefonski, nameću mu ono što nazivaju svojim „porukama“.

Na televiziji, prije nego što pogledaš vijesti ili neku emisiju koja te zanima, moraš pretrpjeti litaniju glupih „poruka“. Isto tako u kinu. Želiš li pogledati neki film, nekih dvadeset pet minuta prije prikazivanja moraš izdržati niz promidžbenih poruka, jednu

VIII.

- *Zašto se zapravo nitko ne buni protiv tih kapitalističkih zlodjela? Ipak, posvuda ima dobrih ljudi. Zašto oni ništa ne poduzimaju protiv tih nepravdi?*

- Razloga ima mnogo i složeni su. Najprije, mislim da se na zapadu zaista nitko ne usuđuje promišljati o svijetu kakav jest. Evo što je napisao Edmond Kaiser, moj preminuli prijatelj, osnivač organizacije za pomoć djeci Terre des hommes (Zemlja ljudi), o djeci mučenicima u Trećem svijetu, kojima je posvetio svoj život: „Kad bi se podigao poklopac lonca svijeta, buka bi zaglušila nebo i zemlju zato što ni zemlja, ni nebo, ni itko od nas uistinu ne poznaje strašne razmjere dječje nesreće ni snagu moćnika koji ih tlače.“ Na početku mog mandata posebnog izvjestitelja Ujedinjenih naroda za pravo na hranu, svojim sam izvješćima prilagao fotografije djece žrtava bolesti uzrokovanih pothranjenošću i izobličениh lica djece žrtava nome.

- *Da, sjećam se. Pokazao si mi ih. Noma razara lica oboljele djece. Strašno!*

- Infekcija prvo napada zubno meso djeteta, a nekroza zatim postupno razara sva meka tkiva. Nestaju

usnice, obrazi, nastaju žive rane. Oči padaju u duplje, jer je uništena orbitalna kost. Čeljust je ukočena i dijete ne može otvarati usta.

Od početka mog mandata, Éric Tistounet, glavni tajnik Vijeća za ljudska prava, iskazivao mi je suzdržano i oprezno prijateljstvo. Jedne večeri, nakon posebno razočaravajuće sjednice na kojoj su sve moje preporuke bile odbijene, Éric mi je rekao: „Ne biste više trebali stavljati one šokantne fotografije... One na veleposlanike djeluju odbojno. Ne mogu podnijeti pogled na ta izobličena dječja lica, pa odlažu izvješće ni ne pročitavši ga.“ Nakon te večeri, izvješćima više nikad nisam priložio fotografije. Odustao sam i od opisivanja pojedinosti propadanja i patnji izazvanih trajnom pothranjenošću.

- *Ali postoje novine i televizija...*

- Gotovo da nema novinara kod kojeg ne postoji svjesna ili podsvjesna autocenzura. Tome valja dodati činjenicu da u zapadnim, demokratskim zemljama u kojima načelno vlada sloboda tiska, šačica milijardera danas nadzire glavninu medija. U Francuskoj, petorica milijardera posjeduje više od 80 % tjednika, mjesečnika i dnevnih novina. I tako, svaka odveć šokantna informacija o žrtvama svjetskog kanibalskog poretka ne dopire do kolektivne svijesti.

- *Jesi li siguran u to, imaš li neke primjere?*

- Primjera je bezbroj. Pogledaj što se dogodilo 11. rujna 2001. Islamistički teroristi, luđaci, zabili su se

dvama zrakoplovima punima putnika u dva nebode-
ra u New Yorku, trećim u Pentagon, u Washingtonu,
dok se četvrti srušio u Pennsylvaniji. U zrakoplovima
i srušenim zgradama stradalo je 2973 muškaraca,
žena i djece 67 različitih nacionalnosti, ubili su ih ti
zločinci. Ta je tragedija potresla svijet. Šesnaest go-
dina poslije, taj monstruozi zločin još uvijek živi u
kolektivnoj svijesti. No tog istog 11. rujna 2001., kao
svakog dana, više od 35.000 djece mlađe od deset
godina umrlo je od gladi ili njezinih posljedica na
južnoj polutki Zemlje. Nitko to nije ni spomenuo.

- *Kapitalisti, znači, nemaju grižnju savjesti?*

- Oni se ne osjećaju odgovornima. Običavaju reći
da svijetom vlada „nevidljiva ruka tržišta“ i da se to
događa prema nepromjenjivim „prirodnim“ zakoni-
ma, kao što su gravitacija ili kretanje planeta. Oni se
opravdavaju, pozivaju na teoriju legitimiteta svojeg
djelovanja, koja je dosljedna, agresivna, složena i
nevjerojatno učinkovita. Zove se „neoliberalizam“.

- *Što je to točno?*

- Među velikim bankarima koje sam sretao tije-
kom mandata posebnog izvjestitelja UN-a, jedan od
najinteligentnijih i najobrazovanijih bio je svakako
James Wolfensohn, australski milijarder koji je po-
stao predsjednikom Svjetske banke. Bio je ugodan i
srdačan. Wolfensohn je imao uzrečicu o ljudskoj po-
vijesti koju je uvjerljivo izgovarao na svakom zasje-
danju Svjetske banke kojemu sam nazočio: „*Stateless*

global governance“ („Vladanje svijetom bez države“). To zapravo znači: Imajmo povjerenja u autoregulaciju svjetskog tržišta kojemu ništa ne stoji na putu. Ili: Ukinimo autoritete javnog nadzora na području ekonomije.

Za Wolfensohna i kapitaliste tu je prvi dokaz: ako se kapital kreće potpuno slobodno i nijedna država mu ne postavlja nikakva zakonska ograničenja, on se stalno seli tamo gdje ostvaruje najveći profit. Tako su slobodno djelovanje privatnog kapitala i brzo postizanje produktivnosti blisko povezani.

Moj nažalost prerano preminuli prijatelj, Pierre Bourdieu, ovako je protumačio ono što je smatrao istinskom zabludom: „Ponovno se javilo mračnjaštvo, no ovaj put imamo posla s ljudima koji se pozivaju na razum.“

I koji se ne ustručavaju širiti najgore laži.

- *Hoćeš li mi objasniti koje su to laži?*

- Od raspada Sovjetskog Saveza u kolovozu 1991., financijski kapitalizam proširio se planetom poput šumskog požara. Nametnuo je neoliberalizam kao vladajuću ideologiju. Pisac Guy Debord točno označava taj trenutak: „Prvi put, isti [kapitalisti] su postali gospodarima svega što činimo i svega što govorimo.“ Nakon 1991., liberalizacija je strelovito napredovala. U nepunih deset godina, rekao sam ti, između 1992. i 2002., svjetski bruto proizvod se udvostručio, a obujam svjetske trgovine utrostručio. Istodobno se siromaštvo, u brojnim